

ЛІТОПИСНЕ ПЛЕМ'Я СІВЕРЯНИ В ІСТОРІЇ КУЛЬТУРИ УКРАЇНИ

Балабушка Вікторія Анатоліївна

Літопис «Повість временних літ», заклав історичні особливості життя та побуту, звичаї та обряди слов'ян, в тому числі сіверян, їх територіальне розташування. Про важливість історичного джерела літопису «Повість временних літ», пишуть М. Грушевський, С. Єфремов у своїх працях. Зокрема, М. Грушевський назвав їх «архівом нашої історіографії» [8, с. 12]. Його тезу закріпив у своїй монографії «Історія українського письменства» С. Єфремов і доповнив, що «літописи ще є зразком художньої прози, особливістю писемної ідентичності україно-слов'янської народності» [10, с. 92]

Провідною темою літопису «Повість временних літ» була цілісність територіальних меж незалежності Русі від Візантії. Її культурна самобутність була зосереджена на окреслених територіях розселення етнічних племен з урахуванням ландшафтних особливостей місцевості. Також було виокремлено самобутні сімейні та громадські форми організації племен, їхнього побуту, шлюбних, поховальних звичаїв, обрядів, на основі яких вони об'єднувалися. В літописах Київської Русі, на думку А. Авдєєнка «перераховувалися не нації, а представники родоводів, які населяли ту чи іншу територію, переліковувалися топоніми землі або території, тобто з топонімів отримуємо важливу інформацію про край, природні умови, економіку, етнічний склад населення, історичні події, за для кращої реконструкції минулого» [1, с. 92.]. У монографії «Нарис історії культури України» М. Поповича, р. 1. «Слов'яни на території України» зазначалося, що «літописи доносять до нас перелік «племен», що в сучасному розумінні

були «народами», «мікроетносами», які зберегли свої назви етноніми» [15, с. 28].

Ф. Андрущук спеціаліст у галузі археології Русі, що захистив кандидатську дисертацію за темою «Ранні етапи формування давньоруської культури у межиріччі Дніпра та Десни ...[2]». В цій роботі використав східні джерела, свідчення давньоруських літописів, в тому числі «Повість временних літ», де ідентифікується територія проживання східнослов'янських племен, серед яких було плем'я «северь», за автором «це спільність не якогось певного топографічного розташування, а взагалі лівої сторони Дніпра» [2, с. 7]. Зокрема, за ним же «під потужними північноєвропейськими та степовими впливами на даній території формується специфічна культура, що відобразилася у елементах костюму, озброєнні та поховальному обряді» [2, с. 8]. Також, на базі заявлених джерел, він утверджує про утворення східнослов'янських союзів під назвою «...Куявія, Славія, Артанія в основі яких лежить індоєвропейська традиція» [2, с. 9]. Визначив, що на формування історичних назв «Русь» і «Северь» вплинуло два чинники – географічне та соціальне, що яскраво ілюструє назва «Русь» у її широкому розумінні – як означеної території Східної Європи, так і вузькому – Середнього Подніпров'я, а з іншого боку, як активного соціуму, що сприяв остаточному просторово-географічному означенню [2, с. 8].

Феномен соціально-культурних традицій як явища та процесу охоплює чіткі місцеві регіональні та локальні етнічні землі – території, де історично сформувалися східнослов'янські племена-сіверяни, які характеризувалися спільністю мови, традицій, культури, побуту. Існує теорія походження сіверян від терміну «чорний» який пов'язують з територією з не прохідними лісами, болотами [19, с. 384]. Розшифровуючи етнонім «сіверяни», «сіверці», «сівери» їх ідентичність О. Плаксіна пов'язує з етапом культурно-етнічного розвитку та місцезнаходженням у загальнослов'янській спільноті. Освоюючи північні території Русі, сіверяни, на її погляд, закріпилися у верхів'ях Десни,

на кордоні з північно-іранськими населенням, а також угорцями, які мешкали в лісостеповому межиріччі Дніпра та Дону. Автор праці зазначає, що «крайне північне положення сіверян і стало основою їх найменування» [14, с. 1-2]. Існує інша версія походження сіверян від терміну «чорний» який пов'язаний з грецькими племенами меленхленами, що перекладалися як «чорні плащі» [19, с. 384]. М. Попович утверджував, що «плем'я «сівер» має іранське походження і не дарма бо їх територія поширювалася у межиріччя Вісли і Німану та балтського субстратного населення в формуванні іраномовних районів сіверян» [15, с. 29]. Термін «северь» на думку Н. Кальницької, походить від іранського слова «seu» – чорний [12, с. 9]. А В. Бодрухин притримувався думки, що «сіверяни отримали свою географічну назву від річки Сіверський Дінець» [5, с. 7]. М. Аркас відносив плем'я сіверян до найбільших україно-руських племен ідентифікуючи територію гідронімів «... в поріччі Десни, по річках Сулі, Сейму... топонімів найбільших міст – Любеч, Чернігів, Переяслав» [3, с. 12]. Українську приналежність племен сіверян визначив О. Терлецький у праці «Історія української держави» [17], говорячи що «центральною племенем були поляни, на схід від них над Десною мешкали сіверяни, що логічним було результатом давньослов'янської колонізації» [17, с. 34]. Племена сіверяни на його думку, «представляють етнічну підставу, на якій витворився український народ» [Так само], а Київську Русь вважав, «старою українською державою...» [17, с. 35]. Автор праці «Історія України» Т. Коструба територію сіверян розташував «на північ від полян» [13, с. 12] у нинішній Чернігівщині, там на його думку, «жило плем'я українських сіверян, що межувало спершу з фінськими, потім з московськими племенами» [Так само]. С. Томашівський також вважав «сіверян прямими нащадками людності української» [18, с. 28]. О. Єфименко, вказувала, що «сіверяни, мешканці на півночі... укладали свої шлюби на ігрищах між місцевими селами» [9, с. 22], які притримувалися характерних ознак життя та побуту родової групи, для якої сім'я була основним осередком збереження традицій.

Х. Вовк підтверджує цей обряд «сіверяни ходили на ігрища, танцювали там, грали в ігри, і кожен викрадав собі жінку, з якою він був уже в згоді щодо цього, вони мали до двох або трьох жінок» [7, с. 222]. У цю епоху умикання було вже формою пережитку, бо практикувалося тільки за попередньою згодою сторін на зібраннях. Це своєрідна шлюбна інституція, бо умикати дівчат було в практиці в багатьох старадавніх народів. На привеликий жаль відомості про сіверянські ігрища, танки, пісні, не збереглися. На думку, колективної монографії «Велика історія України» «сіверянські ігрища, танки та «бісовські пісні» – це найдавніша згадка про пісню на території України»[6, с. 52-53].

В роботі Д. Самоквасова «Роскопки древних могил и описание хранения и здание могил древностей» [16] автор підсумовує, що на базі його археологічних розкопок можна підтвердити дані літописів, що такі міста як Чернігів, Переяслів та ін. були політичним центрами племенні сіверян. Монети, язичницький спосіб захоронення, знайдені скарби, свідчать про економічні відносини з різними племенами та країнами. Побутова культура представлена залишками шерстяних, шовкових тканин, сережки, булавки, кольчуги, посуд, ключі, гральні кісті, знаряддя пряжі, зерна та ін. Розкопки в кургані «Чорна могила» та знайденні там артефакти, а саме «бронзове зображення людини (божка), два турячі рога, три залізних шлема, три кольчуги, мечі, списи, дві монети, золоті, срібні, бронзові сережки, срібні та золоті підвіски у вигляді півмісяця, буси та інші речі» [16, с. 17] на його думку, то «сіверяни були не такими дикими як згадує літопис, а хліборобами [16,с. 20].

За даними місцевих розкопок уточнюються і конкретні назви сіверянських культур, таких як Волинцевська (VII-VIII ст.) та Роменська (VIII-X ст.) культури Чернігово-Сіверської землі, артефакти яких зберігаються в Національному архітектурно-історичному заповіднику

«Чернігів стародавній» та Чернігівському обласному історичному музеї ім. В. Тарновського та в інших музеях України.

Головними рисами цих культур були спіралевидні скроневі кільця та хвилясті лінії гусеничкою, що прикрашали посуд. В. Звагельський також звертав увагу на велику наявність залишків сковорідок, які вдалося розкопати археологам. Це невеличкі (діаметром до 25 сантиметрів, висотою стінок 3-4 сантиметри) глиняні посудини, схожі на сучасні металеві, але без ручок, з відносно високими хвилястими краями. На деяких з них ще до обжигу по сирій глині було прочерчено хрест – знак сонця [11, с. 251].

З еволюцією суспільних відносин, східнослов'янські племена створюють свої союзи, державні об'єднання, трансформуючись в консолідоване державно-політичне, територіально-демографічне, нормативно-правове, соціально-культурне об'єднання, що традиційно зберігає свою ідентичність, ментальність, самобутність під загальною назвою Київська Русь. В. Балабушка у своїй статті [4] більш конкретно зосереджує увагу на процесі трансформації самобутніх народно-побутових традицій сіверян: від стародавніх племен Волинцевсько-Роменської культури до українського населення Чернігово-Сіверського краю.

Список літератури:

1. Авдеєнко А. Народжена Богом: стисла історія України. Київ: Фенікс, 2016. 224 с.
2. Андрощук Ф. Ранні етапи формування давньоруської культури у межиріччі Дніпра та Десни (IX – середина X ст.) : автореф. дис. ...канд. іст. наук: 07.00.01; Київський ун-т ім. Т. Шевченка, Київ, 1997. 16 с.
3. Аркас М. Історія України-Русі. Київ: Наш формат, 2015. 464 с.

4. Балабушка В. Народно-побутові традиції сіверян в історії культури України. Питання культурології : зб. наук. праць. Вип. 33. 2017. С. 22-34.
5. Бодрухин В. Чернігівська земля-князівство: монографія. Луганськ : СНУ ім. В. Даля, 2002. 132 с.
6. Велика історія України: У 2-х томах. Том 1. Київ: Глобус, 1993. 352 с.
7. Вовк Х. Студії з української етнографії та антропології. Київ:Мистецтво, 1995. 336 с.
8. Грушевський М. Історія-Руси. В 11 т. Т. 2. Київ: Наук. думка, 1992. 640 с.
9. Ефименко А. История украинского народа. Санкт-Петербург: Брокгауз-Ефронь, 1906. Вып. 1. 391 с.
- 10.Єфремов С. Історія українського письменства. Київ: Феміна, 1995. 688 с.
- 11.Звагельський В. Про сіверян (місцевий матеріал доконспекту лекцій з курсу «Історія України»). Сумська старовина. 2007. С. 250-262.
- 12.Кальницька Н. Формування територіальних володінь Чернігово-Сіверських князів (друга половина XI – кінець XIII ст.): історико-політичний аспект : дис... канд. іст. наук: 07.00.01; Східноукраїнський національний ун-т ім. Володимира Даля. Луганськ, 2004. 202 арк.
- 13.Коструба Т. Історія України. Станиславів: Б. в., 1938. Кн. 2. Бібліотека товариства «Скала»; Ч. 14. : Словянська Україна, 1938. 32 с
- 14.Плаксіна О. Роменська культура. Місто Ярославни № 2 (34) квітень-травень, 2016. С. 1–3.
- 15.Попович М. Нарис історії культури України. Київ: «АртЕк», 1999. 728 с.
- 16.Самоквасов Д. Раскопки древних могил и описание хранения и издание. Могильных древностей. Москва: Синодальная Типография, 1908. 24 с.

17. Терлецький О. Історія української держави. Т. 1. Ч. 6. Княжа доба.
Львів: Фонд «Учітеся, брати мої». 1923. 35 с.
18. Томашівський С. Українська історія : нарис Стефана Томашівського.
Львів : Вчора і нині. Т. 1 : Старинні і середні віки, 1919. 154 с.
19. Янко М. Топонімічний словник України: Словник-довідник. Київ:
Знання, 1998. 432 с.